

Σίσσυ Βελισσαρίου
 “Urbs antiqua fuit”: “Ο Ξεριζωμός / *Translations*” του Μπράϊαν Φρίελ

Αυτό το κείμενο γράφεται με αφορμή την εξαιρετική φετινή παράσταση ενός από τα σημαντικότερα έργα του σύγχρονου θεάτρου, που μας προσφέρει ο Αντώνης Αντύπας και οι άξιοι συνεργάτες του στο Απλό Θέατρο. Και στο παρελθόν ο Αντύπας είχε ανεβάσει έργα του διάσημου Ιρλανδού δραματουργού Μπράϊαν Φρίελ, τη *Μόλλυ Σουήν* (1996-97) και το *Θαυματοποιό* (2001-02), όμως *Ο Ξεριζωμός* έρχεται να επιστεγάσει την κοπιώδη έρευνα και ανάδειξη στον ελληνικό χώρο από τον σκηνοθέτη των μεγαλύτερων αγγλόφωνων δραματουργιών από τον 18^ο αιώνα ως σήμερα. Στόχος μου δεν είναι η κριτική της παράστασης (έχει ήδη δημοσιευθεί στην ΑΥΓΗ) αλλά μία απόπειρα να διατυπωθεί μία συγκεκριμένη προσέγγιση σε ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο έργο. Η πολυπλοκότητά του δεν έγκειται στο επίπεδο της μορφής ή στο δυσανάγνωστο των νοημάτων αλλά στο ότι το έργο παράγει πολλαπλές οπτικές που μπορούν με σχετική πληρότητα να συγκροτήσουν αντίστοιχες αναγνώσεις. Θεωρώ ότι το *Translations*, που γράφτηκε το 1979, είναι ένα βαθύτατα πολιτικό έργο, και αν ακόμα έχουν νόημα οι προθέσεις του συγγραφέα αυτή είναι και η άποψη του ίδιου του Φρίελ όταν στοχάζεται το έργο του: «αλλά ναι, πρόκειται για ένα πολιτικό έργο---πώς να το αποφύγει κανείς αυτό;»¹

Το *Translations* εκτυλίσσεται το 1833 σε ένα αγροτικό σχολείο ή “σχολείο του φράχτη” στο Ιρλαδόφωνο (φανταστικό) Μπάλλυμπεγκ (Κομητεία Ντόνεγκαλ) την εποχή που ο Βρετανικός στρατός διεκπεραιώνει τη χαρτογράφηση της Ιρλανδίας μετονομάζοντας τα ιρλανδικά τοπωνύμια στα αγγλικά, διαδικασία που εκτός από την καθαρά τεχνική της πλευρά, περιλάμβανε και την συνολική καταγραφή, άρα και εποπτεία, του κοινωνικού σώματος: ήθη, ρούχα, διαίτα, ηλικία γάμου, μακροβιότητα κλπ (Pine 150). Στα αγροτικά σχολεία---είχαν δημιουργηθεί σε αντίδραση της βρετανικής απαγόρευσης στους Καθολικούς να μορφώνονται---δηλ. μέσα σε στάβλους ή στην ύπαιθρο, τα παιδιά μαθαίνανε τη γλώσσα τους, τα ιρλανδικά, όπως και λατινικά, αρχαία ελληνικά, αριθμητική κλπ. Από το 1830 όμως εγκαθιδρύεται το Εθνικό σύστημα εκπαίδευσης με μοναδική γλώσσα διδασκαλίας τα αγγλικά που θα οδηγήσει στη ραγδαία εξαφάνιση των Ιρλανδικών² ενώ “τα σχολεία του φράχτη,” εστίες της πολιτισμικής αντίστασης των καθολικών στην προτεσταντική πολιτισμική επέλαση των βρετανών, περνάνε πλέον στο χώρο της εθνικής μυθολογίας. Στο έργο η αποικιοκρατούμενη Ιρλαδόφωνη κοινότητα, που εκπροσωπείται από τον δάσκαλο και τους μαθητές, υφίσταται πολλαπλές πιέσεις, εξωτερικές και εσωτερικές. Η πλέον συντριπτική είναι η εισβολή του ίδιου του αποικιοκρατικού σώματος στην κοινότητα με τη μορφή των Βασιλικών Μηχανικών (σώματος του βρετανικού στρατού), υπεύθυνων για τη χαρτογράφηση/μετονομασία. Η άλλη πίεση προέρχεται από τη θεσμοποίηση των “Εθνικών” σχολείων, δηλ. τον εξαναγκασμό στην εκμάθηση της γλώσσας των καταπιεστών από τους

καταπιεζόμενους όλα αυτά υπό την απειλή του σαπίσματος της πατάτας, της γλυκερής μυρωδιάς που οι ήρωες οσμίζονται, και που θα προκαλέσει το μεγάλο λιμό του 1845-9. Αποτέλεσμα του ήταν η μείωση του πληθυσμού από 8 σε 6 εκ από την πείνα, την αρρώστια και τη μετανάστευση στις ΗΠΑ που έπληξε κυρίως την άγονη, ιρλανδόφωνη και καθολική δυτική Ιρλανδία. Οι ιστορικές όμως αυτές δυνάμεις επεμβαίνουν σε μία ήδη διαιρεμένη ιρλανδική κοινότητα που προσωποποιείται αφενός από τα δίδυμα αδέρφια Ντόνελλη, οι οποίοι θα δολοφονήσουν τον Υπολοχαγό Γιώλαντ (το ότι αυτοί δεν εμφανίζονται επί σκηνής, αντί να υποβαθμίζει, ενισχύει τη δυναμική τους παρουσία στα δρώμενα ως μία πολιτική επιλογή αντίστασης που θα εκδηλωθεί αργότερα με τους Ρονος του IPA). Αφετέρου, η αντίρροπη τάση εκφράζεται από τη Μέιρη, μαθήτρια του σχολείου, που ζει με το όνειρο της μετανάστευσης στις ΗΠΑ και απαιτεί να μάθει αγγλικά, και τον Όουεν, τον Ιρλανδό μεταφραστή στην υπηρεσία των Βρετανών. Αυτός, έχοντας ενστερνιστεί την αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού της Ιρλανδίας, ενώ μεταφράζει τα τοπωνύμια στα αγγλικά αποσιωπά ή διαστρεβλώνει τη ζώσα εμπειρία της κοινότητας που είναι αυτή που τελικά τα νοσηματοδοτεί. Στο έργο ήδη αναφαιίνεται η ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία η Ιρλανδόφωνη κοινότητα σταδιακά χάνει την αίσθηση του χώρου της άρα και την ταυτότητά της εφόσον η ονοματοθεσία είναι ουσιαστικά πράξη κτήσης και ελέγχου του πράγματος ή ατόμου που σηματοδοτείται.

Η πράξη της ονοματοθεσίας/μετονομασίας επιλέγεται από τον Φρίελ ως συνεκδοχή για την απώλεια της ιρλανδικής γλώσσας και ταυτότητας, αλλά κυρίως του μυθολογικού και ευρύτερου πολιτισμικού και αξιακού φορτίου που εγγράφεται διαλεκτικά στον αλληλοσυσχετισμό τους. Η μάλλον, όπως το θέτει πιο σωστά ο Richard Pine, δεν πρόκειται περί καθαρής απώλειας αλλά περί μιας βασανιστικής αίσθησης διαρκούς εξορίας ή «μετατόπισης από τον τόπο σου, τη θέση σου σε αυτόν και τελικά από την ίδια σου την ιστορία» (23). Αποτέλεσμα αυτού είναι ο βαθύτατος συνειδησιακός διχασμός που διατρέχει έκτοτε την ιρλανδική πολιτισμική ταυτότητα.³ Το έργο διαπερνάται από μία διαρκή ένταση μεταξύ της διατήρησης του «δικού μας» και της αποδοχής του ξένου και μεταξύ της απόρριψης της αποικιοκρατικής ισοπέδωσης και, αφετέρου, της εκσυγχρονιστικής προσαρμογής μέσα από την εκμάθηση της γλώσσας των κατακτητών. Περιέργως όμως ο κατεξοχήν φορέας αυτής της έντασης δεν είναι ο διαμεσολαβητής μεταξύ των αποικιοκρατών και της ιρλανδικής κοινότητας, Όουεν, αλλά ο δάσκαλος πατέρας του Χιού. Σε αυτόν ο Φρίελ εγγράφει την κλασική περιφρόνηση των Ιρλανδών προς τον υλισμό των Βρετανών και την πίστη τους ότι σε αντίβαρο της φτώχειας τους έχει αναπτυχθεί και συσσωρευθεί στην Ιρλανδία ένας τρομερός πνευματικός και φαντασιακός πλούτος που τελικά αποκαθιστά και την εθνική της υπεροχή έναντι των Βρετανών. Παρά την βιωματική του σχέση με ένα μυθολοιμημένο κλασικό παρελθόν, που είναι η διαφυγή του από το προβληματικό παρόν, ο Χιού όμως αντιλαμβάνεται καθαρά ότι η Ιρλανδία, όπως η αρχαία Καρχηδόνα στην «Αινειάδα» του

Βιργιλίου, θα καταστραφεί τελικά από την βάρβαρη Βρετανία-Ρώμη. Από την ιστορική στιγμή του 1833 ο Χιού ενατενίζει το κλασσικό παρελθόν για να μιλήσει για το ιστορικό μέλλον της Ιρλανδίας έτσι όπως το έχει ζήσει ο ίδιος ο συγγραφέας. Η αποδοχή της ήττας σηματοδοτείται από τη φράση του, «πρέπει να μάθουμε αυτά τα ονόματα», η οποία στηρίζεται στη ρήση του ότι τελικά οι λέξεις δεν είναι παρά μόνο σημεία.

Ο Φρίελ έχει δεχθεί επιθέσεις για ιστορικές ανακρίβειες και διαστρεβλώσεις στο έργο του. Του έχει υποδειχθεί ότι, για παράδειγμα, στα «σχολεία του φράχτη» καμιά φορά διδάσκονταν και τα αγγλικά, ο Λιμός της Πατάτας έγινε πολύ αργότερα, και η χαρτογράφηση από τους άοπλους Βασιλικούς Μηχανικούς σε συνεργασία με τον σπουδαίο λόγιο και μελετητή των ιρλανδικών Τζών Ο Ντόνοβαν, γινόταν με σεβασμό προς το φολκλόρ του τόπου. Στο έργο αυτή η διαδικασία αναδεικνύεται ως ταυτόσημη με την στυγερή Βρετανική τακτική των αντιποίνων, των εξώσεων-διωγμών, τη σφαγή των ζώων και το κάψιμο των σπιτιών τα οποία διατάζει ο Λοχαγός Λάνσση σε αντίποινα για τη δολοφονία του Γιόλαντ από τους Ντόνελλη. Η απάντηση του Φρίελ είναι ότι «το θέατρο είναι μυθοπλασία με το κύρος της μυθοπλασίας. Δεν πας στο *Μακμπέθ* για ιστορία» (Greene 36, 37-38). Αυτή η ρήση έχει στηρίξει ερμηνείες περί της σχέσης του έργου με την ιστορία που φαινομενικά συνηγορούν με το Φρίελ. Μία τέτοια υποστηρίζει ότι ο συγγραφέας, που έχει διαβάσει το *After Babel* του Τζώρτζ Στάινερ από το οποίο χρησιμοποιεί αυτούσιες αποσπάσματα στο *Translations*, έχει την ίδια άποψη περί ιστορίας με τον τελευταίο.⁴ Όπως λει ο Στάινερ, «το παρελθόν είναι μία λεκτική κατασκευή, και η ιστορία δεν έχει καμία υλική υπόσταση έξω από την γλώσσα, δηλ. έξω από το δικό μας ερμηνευτικό πιστεύω» (Στάινερ στον Smith 396). Αυτό που θέλω να επισημάνω είναι ότι η ιδιοποίηση του *Translations* στη βάση αυτής της άποψης, που θα μπορούσε να αναχθεί στην κυρίαρχη μεταμοντέρνα θεώρηση της ιστορίας, είναι το ξεδόντιασμα ενός καθαρά πολιτικού έργου.

Ο Φρίελ όντως κατασκευάζει την δική του ιστορική εκδοχή για το αποικιοκρατικό παρελθόν της Ιρλανδίας εστιάζοντας στην ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο μεταξύ του τέλους του 18^{ου} και μέσων του 19^{ου} αιώνα, δηλ. προβαίνει στο δικό του ερμηνευτικό σχήμα που βεβαίως είναι λεκτικό διότι η γλώσσα είναι το υλικό του συγγραφέα. Κατά αυτό το σχήμα, η διαδικασία της μετονομασίας είναι στρατιωτική επέμβαση με σκοπό τον ξεριζωμό από τη γη και την καταστροφή του πλέον σημαντικού κτήματος των αποικιοκρατούμενων Ιρλανδών, της ίδιας τους της ταυτότητας. Εννοείται ότι αυτό που αποτελεί παρελθόν, αν και καθόλου μακρινό για τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας (Eire), είναι ζώσα πραγματικότητα για την Βόρεια Ιρλανδία (Ulster) που ακόμα αποικιοκρατείται. Επομένως ο Φρίελ γράφει από την θέση του ανθρώπου που μεγάλωσε στο πολύπαθο Derry του Ulster, και το έργο του «δεν μπορεί παρά να είναι πολιτικό». Όμως τόσο η άποψη περί ιστορικών διαστρεβλώσεων όσο και η αντίθετη της συγκλίνουν στην ουσιαστική αμφισβήτηση της σχέσης του έργου με τα γεγονότα, η μεν πρώτη εγκαλώντας το συγγραφέα για ανακρίβειες ή δε δεύτερη αποσιωπώντας τα γεγονότα

επιλογή από τον ίδιο τον Φρίελ του ιρλανδικού ονόματος Brien αντί του αγγλικού Bernard που του δόθηκε ώστε να αποφύγει τις εθνικιστικές διακρίσεις των προτεσταντών εναντίον των καθολικών στο Londonderry, που όμως λέγεται Derry από τους Καθολικούς. Ο Όουεν αποκαθιστώντας αυτό που ο ίδιος βοήθησε να καταστραφεί, δηλ. το αλληλένδετο της γλώσσας με το τόπο, στην παραίνεση του πατέρα του Χιού ότι «πρέπει να μάθουμε που ζούμε», προφανώς σε ένα αγγλοποιημένο τόπο, απαντά πεισματικά «ξέρω που ζω». Όμως επειδή η Ιρλανδία, που κάποτε «ήταν μια αρχαία πόλη», θα πέσει στα χέρια των Ρωμαίων ο Φρίελ μένει να καταγράψει στα αγγλικά το χρονικό της ήττας αποδίδοντάς της το κύρος του κλασσικού έπους (Greene 47). Αυτή η συγκινητική ενατένιση του παρελθόντος από ένα ηττημένο παρόν είναι βαθύτατα πολιτική διότι διατηρεί ακέραιες τις εντάσεις που σε πείσμα «του τέλους της ιστορίας» εξακολουθούν να διατρέχουν το κοινωνικό σώμα εμπλέκοντάς το στη δίνη της.

Η Σίσσυ Βελισσαρίου διδάσκει στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Αθήνας

¹ Πρόγραμμα της παράστασης, σελ 32.

² Το 1851 μόνο το ένα τέταρτο του πληθυσμού (1.500.000) ομιλούσε Ιρλανδικά ενώ οι μονόγλωσσοι ήταν λιγότεροι από τα 3%. (Pine 148)

³ Ο διχασμός αυτός εκφράστηκε ιστορικά από τον Ο Κόνελ, που αν και αγωνίστηκε για την αυτοδιάθεση των Καθολικών (1835), υποστήριξε την αγγλική εις βάρος της ιρλανδικής με το επιχείρημα της χρησιμότητάς της ως σύγχρονο μέσο επικοινωνίας. Η αντίπαλη θέση, που ενέπνευσε τις πρώτες σοβαρές προσπάθειες για την αναβίωση και εκμάθηση των ιρλανδικών στις αρχές του 20ου αιώνα, είναι αυτή του ηρωικού αγωνιστή Τόμας Ντέιβις ότι «λαός χωρίς τη γλώσσα του είναι ένα μισερό έθνος» (Pine 149).

⁴ Αναφέρομαι για παράδειγμα στον Robert Smith, "The Hermeneutic Motion in Brian Friel's *Translations*," *Modern Drama* 34 3(1991): 392-409.

Βιβλιογραφία

Achilles, Jochen. "Homesick for Abroad": The Transition from National to Cultural Identity in Contemporary Irish Drama." *Modern Drama* 38 4(1995): 435-49.

Greene, Nicholas. *The Politics of Irish Drama*. Cambridge: CUP, 1999.

Pine, Richard. *Brian Friel and Ireland's Drama*. Routledge: London, 1990.

Smith, Robert. "The Hermeneutic Motion in Brian Friel's *Translations*," *Modern Drama* 34 3(1991): 392-409.